Rättsfallssamlingen

FÖRSLAG TILL AVGÖRANDE AV GENERALADVOKAT
NILS WAHL
föredraget den 16 juli 2015 [1]

Mål C-338/14

Quenon K. SPRL
mot
Citibank Belgium SA
och
Citilife SA, nu Metlife Insurance SA

(begäran om förhandsavgörande från Cour d'appel de Bruxelles (Belgien)),

”Begäran om förhandsavgörande — Självständiga handelsagenter — Direktiv 86/653/EEG — Artikel 17.2 — Handelsagentens rättigheter när agenturavtalet bryts — Kundersättning eller ersättning för skada — Kombination — Skadestånd som komplement till kundersättningen — Tillåtlighet”

1. Det förefaller numera vara vedertaget i Europeiska unionens medlemsstaters rättsordningar att när ett handelsagenturavtal bryts innebär det en väsentlig skada för handelsagenten som i en sådan situation i princip har rätt till ekonomisk ersättning. Återkallelsen av handelsagentens uppdrag, som innebär att fullmakten att handla som ombud dras in, innebär en förlust av de marknadsandelar som han eller hon fram till den tidpunkten skapat eller utvecklat. Detta innebär i sin tur att handelsagenten förlorar den möjlighet till ekonomisk vinst som skapats genom de affärsmässiga ansträngningar som denne vidtagit tillsammans med huvudmannen.

2. Det val som medlemsstaterna enligt artikel 17 i direktiv 86/653/EEG [2] har att göra mellan två olika system för ersättning, nämligen systemet med beviljande av gottgörelse – beräknad med hänsyn till att handelsagenten har bidragit med nya kunder eller ökat volymen inom den befintliga kundkretsen – eller systemet med ersättning för skada som handelsagenten lidit till följd av att avtalet upphört att gälla, har emellertid inte undgått att ge upphov till problem. [3] Det fortsätter att väcka många frågor, såsom framgår av förevarande begäran om förhandsavgörande.

3. I förevarande mål om förhandsavgörande önskar Cour d'appel de Bruxelles (Belgien) få vissa klargöranden från domstolen såvitt avser tolkningen av artikel 17.2 i direktiv 86/653. Begäran har framställts i ett mål mellan å ena sidan Quenon K. SPRL (nedan kallat Quenon) och å andra sidan Citibank Belgium SA (nedan kallat Citibank) och Citilife SA (nedan kallat Citilife), nu Metlife Insurance SA, angående Quenons yrkande om betalning av gottgörelse och skadestånd till följd av

1 — Originalspråk: franska.

2 — Rådets direktiv av den 18 december 1986 om samordning av medlemsstaternas lagar rörande självständiga handelsagenter (EGT L 382, s. 17; svensk specialutgåva, område 6, volym 2, s. 150).

3 — Se, i synnerhet, de tolkningsproblem som lyfts fram i kommissionens rapport av den 23 juli 1996 om tillämpningen av artikel 17 i direktiv 86/653 (KOM/96/364 slutlig), s. 10–13 (nedan kallad 1996 års rapport). Därom vittnar även de kritiska synpunkter som framförts på att två olika lagstiftningsmetoder används parallellt i ett och samma direktiv (se, bland annat, punkt 18 i meddelandet från kommissionen till Europaparlamentet och rådet – en handlingsplan (KOM(2003) 68 slutlig).

uppsägningen av de agenturavtal som Quenon hade ingått med dessa bolag. Mer specifikt har domstolen uppmanats att uttala sig om förhållandet mellan systemet med gottgörelse som föreskrivs i artikel 17.2 a och b i detta direktiv och den eventuella möjligheten för handelsagenten att kräva skadestånd enligt artikel 17.2 c i samma direktiv.

I – **Tillämpliga bestämmelser**

A – *Unionsrätt*

4. I artikel 1 i direktiv 86/653 anges följande:

”1. De harmoniseringsåtgärder som fastställs i detta direktiv skall tillämpas på medlemsstaternas lagar och andra författningar om förhållandet mellan handelsagenter och deras huvudmän.

2. Med handelsagent avses i detta direktiv en självständig agent med varaktig behörighet att förhandla om försäljning eller köp av varor för en annan persons räkning, här nedan kallad huvudman, eller att förhandla om och slutföra sådana affärsuppgörelser i huvudmannens namn och för dennes räkning.

… ”

5. I artikel 17.1–3 i direktivet föreskrivs följande:

”1. Medlemsstaterna skall vidta de åtgärder som behövs för att se till att handelsagenten efter det att agenturavtalet upphört att gälla får ersättning i överensstämmelse med punkt 2 eller får skadestånd i överensstämmelse med punkt 3.

2.

a) Handelsagenten skall ha rätt till gottgörelse, om och i den mån som

— han har skaffat huvudmannen nya kunder eller i betydande omfattning har ökat affärsvolymen med befintliga kunder och affärerna med dessa kunder fortsätter att ge huvudmannen ansenliga fördelar, och

— betalningen av denna gottgörelse är rimlig med hänsyn till samtliga omständigheter och då särskilt handelsagentens förlust av provision på affärer med dessa kunder. …

b) Gottgörelsens storlek får inte överskrida ett belopp motsvarande en årlig ersättning beräknad med utgångspunkt från handelsagentens genomsnittliga årsersättning under de senaste fem åren. Om avtalet ingåtts inom de senaste fem åren, beräknas gottgörelsen med utgångspunkt från genomsnittsersättningen under perioden i fråga.

c) Beviljandet av sådan gottgörelse skall inte hindra handelsagenten från att kräva skadestånd.

3. Handelsagenten skall ha rätt till ersättning för den skada han tillfogas som en följd av att hans affärsförbindelser med huvudmannen upphört.Sådan skada skall anses ha uppstått i synnerhet när affärsförbindelserna upphör

— under omständigheter som berövar handelsagenten den provision som han skulle ha uppburit enligt agenturavtalet samtidigt som huvudmannen dragit stora fördelar av handelsagentens insatser, och/eller

— under omständigheter som inte tillåtit handelsagenten att avskriva de kostnader och utgifter som han åsamkats vid fullgörandet av agenturavtalet på huvudmannens inrådan.”

B – *Belgisk rätt*

6. Direktiv 86/653 införlivades med belgisk rätt genom lagen av den 13 april 1995 om handelsagentur (loi relative au contrat d’agence commerciale). [4] Artikel 20 i denna lag har följande lydelse:

”Efter avtalets upphörande har handelsagenten rätt till avgångsvederlag när agenten har skaffat huvudmannen nya kunder eller i betydande omfattning har ökat affärsvolymen med befintliga kunder, under förutsättning att denna verksamhet kommer att fortsätta att ge huvudmannen ansenliga fördelar.

Om avtalet innehåller en konkurrensklausul ska huvudmannen anses få ansenliga fördelar om inte motsatsen bevisas.

Vederlagets belopp ska bestämmas med hänsyn till omfattningen av såväl ökningen av affärsvolymen som kundanskaffningen.

Vederlagets storlek får inte överskrida ett belopp motsvarande en årlig ersättning beräknad med utgångspunkt från handelsagentens genomsnittliga årsersättning under de senaste fem åren. Om avtalet ingåtts inom de senaste fem åren, beräknas gottgörelsen med utgångspunkt från genomsnittsersättningen under dessa föregående år. …”

7. I artikel 21 i 1995 års lag föreskrivs följande:

”Har handelsagenten rätt till avgångsvederlag enligt artikel 20 och täcker avgångsvederlaget inte helt den faktiska skadan, kan agenten – på villkor att han eller hon styrker omfattningen av den påstådda skadan – utöver avgångsvederlaget erhålla ett skadestånd som uppgår till skillnaden mellan den faktiska skadan och avgångsvederlaget.”

II – **Målet vid den nationella domstolen och tolkningsfrågorna**

8. Det framgår av de uppgifter som lämnats till domstolen att Quenon, som bildades år 1997 för att fortsätta den verksamhet som Karl Quenon hade utövat, den 1 december 1997 blev handelsagent för Citibank och Citilife enligt två olika agenturavtal. Bank- och försäkringsverksamheten sammanfördes. Quenons ersättning bestod uteslutande av provision som betalades av Citibank avseende försäljningen av bankprodukterna respektive av Citilife avseende försäljningen av försäkringsprodukterna.

9. Den 9 januari 2004 sade Citibank upp agenturavtalet med Quenon utan förvarning och utan att ange några skäl. Citibank betalade en ersättning till Quenon för uppsägningstiden på 95 268,30 euro och ett avgångsvederlag på 203 326,80 euro. Citibank förbjöd Quenon att företräda banken och att använda dess namn och varumärke. Från och med detta datum hade Quenon inte längre åtkomst till den programvara bolaget använde för att hantera portföljen med försäkringsprodukter för Citilife. Enligt Quenon innebar detta i praktiken att det blev omöjligt för bolaget att fortsätta bedriva verksamheten enligt försäkringsagenturavtalet.

4 — *Moniteur belge* av den 2 juni 1995, s. 15621, nedan kallad 1995 års lag.

10. Den 20 december 2004 stämde Quenon in Citibank och Citilife vid Tribunal de commerce de Bruxelles. Quenon yrkade att denna domstol skulle förplikta Citibank och Citilife att individuellt eller solidariskt betala Quenon, i huvudsak, ersättning för uppsägningstiden och avgångsvederlag för att försäkringsagenturavtalet hade brutits, kompletterande skadestånd samt provision avseende de affärsuppgörelser som avslutats efter avtalets upphörande.

11. Quenons talan ogillades genom dom av den 8 juli 2009. Quenon överklagade det avgörandet till den hänskjutande domstolen och justerade samtidigt de belopp som hade yrkats i första instans.

12. Det framgår av beslutet om hänskjutande att Quenon, till stöd för sitt överklagande, har gjort gällande att det avgångsvederlag som Citibank betalade till bolaget för uppsägningen av agenturavtalet avseende bankverksamheten var otillräckligt. Quenon anser att artikel 21 i 1995 års lag ger bolaget rätt till ersättning för uppsägningstiden och till avgångsvederlag med anledning av de facto-uppsägningen av försäkringsagenturavtalet, samt till ersättning för hela den skada som bolaget tillfogats.

13. I det nationella målet har Citibank och Citilife anfört att den tolkning av ovan nämnda nationella bestämmelse som Quenon förordat strider mot direktiv 86/653 enligt vilket det inte är möjligt för medlemsstaterna att kombinera de två ersättningssystemen, det vill säga systemet med gottgörelse och systemet med skadestånd.

14. Den hänskjutande domstolen anser det således vara oklart huruvida direktiv 86/653 kan tolkas så, att det innebär en skyldighet att ersätta hela den skada som tillfogats en handelsagent och huruvida medlemsstaterna, om inget vållande av huvudmannen föreligger, får föreskriva beviljande av ett avgångsvederlag motsvarande högst en årsersättning, vilket eventuellt kan höjas med ett skadestånd som täcker skillnaden mellan den faktiska skadans värde och avgångsvederlagets storlek.

15. Cour d'appel de Bruxelles har mot denna bakgrund beslutat att vilandeförklara målet och ställa följande tolkningsfrågor till domstolen:

”1) Ska artikel 17 i [direktiv 86/653] tolkas så, att den nationella lagstiftaren får föreskriva att en handelsagent när ett avtal har upphört har rätt till en kundersättning vars belopp inte får överskrida ett belopp motsvarande ett års ersättning och, om denna ersättning inte täcker hela den faktiska skadan, skadestånd motsvarande skillnaden mellan den faktiska skadans värde och den ersättningen?

2) Ska artikel 17.2 c i [direktiv 86/653] tolkas så, att ett villkor för utdömande av ett skadestånd utöver kundersättningen är att huvudmannen har begått ett avtalsbrott eller varit oaktsam och att detta har ett orsakssamband med den åberopade skadan samt att det rör sig om en annan skada som är skild från den som gottgörs med den schablonmässiga kundersättningen?

3) Ska vållandet, för det fall att den senare frågan besvaras jakande, bestå i något annat än en ensidig uppsägning av avtalet, exempelvis bristfällig delgivning om en uppsägning, otillräcklig ersättning för uppsägningstiden eller otillräcklig kundersättning, förekomsten av graverande skäl som kan hänföras till huvudmannen, missbruk av uppsägningsrätten eller andra åsidosättanden, bland annat av marknadspraxis?”

16. Quenon, Citibank, den belgiska regeringen, den tyska regeringen och kommissionen har inkommit med skriftliga yttranden.

III – **Bedömning**

A – *Domstolens behörighet*

17. Kommissionen har uttryckt tvivel huruvida begäran om förhandsavgörande kan tas upp till sakprövning. Den anser att den situation som är för handen i det nationella målet inte omfattas av tillämpningsområdet för direktiv 86/653. Kommissionen har härvidlag anfört att den bank- och försäkringsverksamhet som Quenon bedrev för Citibanks och Citilifes räkning avsåg tillhandahållande av tjänster och inte ”försäljning eller köp av varor”, vilket är det enda som anges i artikel 1.2 i detta direktiv. Den tyska regeringen har, utan att formellt ha framställt någon invändning avseende domstolens behörighet, uttryckt liknande tvivel.

18. Dessa tvivel kan enligt min mening undanröjas utan svårighet.

19. Såsom kommissionen och den tyska regeringen med fog har framhållit är 1995 års lag, genom vilken direktiv 86/653 införlivades med den belgiska rättsordningen, enligt sin artikel 1 [5] tillämplig utan åtskillnad på handelsagenter som har behörighet att för sina huvudmäns räkning såväl köpa och sälja varor som att tillhandahålla tjänster.

20. För att säkerställa en enhetlig tolkning har domstolen vid ett flertal tillfällen förklarat sig vara behörig att meddela förhandsavgörande beträffande unionsbestämmelser i fall då omständigheterna i det nationella målet inte omfattats av unionsrättens tillämpningsområde, men då dessa bestämmelser blivit tillämpliga genom att det i nationell rätt har hänvisats till deras innehåll. [6]

21. Vad gäller de bestämmelser genom vilka direktiv 86/653 införlivades med belgisk rätt, räcker det att påpeka att domstolen i domen Unamar [7], med hänvisning till de ställningstaganden den hade gjort i målen Poseidon Chartering [8] och Volvo Car Germany [9], redan har slagit fast att även om den hänskjutande domstolens fråga inte avsåg ett avtal om försäljning eller köp av varor utan ett agenturavtal avseende sjöfrakt, var det inte desto mindre så att när bestämmelserna i direktivet införlivades med nationell rätt beslutade den belgiska lagstiftaren att behandla dessa två typer av situationer på samma sätt.

22. Således anser jag att domstolen är behörig att pröva denna begäran om förhandsavgörande.

B – *Bedömning av tolkningsfrågorna*

23. Genom sin begäran om förhandsavgörande önskar den hänskjutande domstolen få vissa klargöranden vad gäller tolkningen av artikel 17.2 i direktiv 86/653. Domstolen har förvisso vid ett flertal tillfällen [10] haft anledning att uttala sig angående de åtgärder avseende ersättning som medlemsstaterna är skyldiga att vidta enligt artikel 17 i detta direktiv. Det är emellertid första gången som domstolen har att uttala sig om räckvidden av artikel 17.2 c, där det anges att ”[b]eviljandet av [kundersättning] skall inte hindra handelsagenten från att kräva skadestånd”.

5 — Enligt denna bestämmelse är handelsagenten behörig att *”förhandla om, och eventuellt slutföra, affärsuppgörelser* i huvudmannens namn och för dennes räkning”

6 — Se, för ett liknande resonemang, bland annat dom Dzodzi (C-297/88 och C-197/89, EU:C:1990:360, punkt 36), dom SC Volksbank România (C-602/10, EU:C:2012:443, punkt 86 och där angiven rättspraxis), och dom Nolan (C-583/10, EU:C:2012:638, punkt 45).

7 — C-3/04, EU:C:2006:176, punkterna 14–17.

8 — C-203/09, EU:C:2010:647, punkterna 23–26.

9 — C-184/12, EU:C:2013:663, punkt 30.

10 — Se, bland annat, dom Ingmar (C-381/98, EU:C:2000:605), dom Poseidon Chartering (C-3/04, EU:C:2006:176), dom Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199), dom Semen (C-348/07, EU:C:2009:195 , dom Volvo Car Germany (C-203/09, EU:C:2010:647) och dom Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663).

24. Den första tolkningsfrågan rör räckvidden av de skadeståndsanspråk som avses i denna bestämmelse (den första aspekten). Den andra och den tredje frågan rör i sin tur frågan vilken typ av skadeståndsansvar som ett sådant skadeståndsanspråk ska grunda sig på (den andra aspekten).

1. Den första aspekten (den första frågan): avseende i vilken mån och med vilka begränsningar en kundersättning kan kombineras med ett skadeståndsanspråk som framställs med stöd artikel 17.2 c i direktiv 86/653

25. Det ska påpekas att artikel 17 i direktiv 86/653 är en av de bestämmelser som mot bakgrund av direktivets allmänna systematik har en central betydelse, eftersom den anger den skyddsnivå som unionslagstiftaren har ansett det vara rimligt att handelsagenter tillförsäkras vid upprättandet av den gemensamma marknaden. [11]

26. Såsom domstolen vid upprepade tillfällen har slagit fast ska artikel 17 i direktiv 86/653 tolkas mot bakgrund av de mål som eftersträvas med detta direktiv.

27. Sedan domarna Bellone och Ingmar [12] är det vedertaget att målsättningen med direktivet är dubbel. Det rör sig nämligen inte endast om att skydda handelsagenters intressen gentemot deras huvudmän (*målet avseende skydd för handelsagenten*), utan även om att främja skyddet för affärsuppgörelser och underlätta handel mellan medlemsstaterna genom ett närmande mellan de nationella rättssystemen (*harmoniseringsmålet med avseende på, bland annat, rättssäkerheten*).

28. Domstolen har slagit fast att artikel 17 i direktiv 86/653, som ålägger medlemsstaterna att införa ett system för ersättning till handelsagenten efter det att agenturavtalet har upphört, ska tolkas mot bakgrund av denna dubbla målsättning. [13]

29. Jag vill dessutom understryka att artikel 17 i direktiv 86/653 ingår i den grupp av harmoniseringsbestämmelser som på samma gång är tvingade och av minimikaraktär. Det skydd som föreskrivs i detta direktiv är bindande inte bara för medlemsstaterna, som endast kan föreskriva ett mer omfattande skydd, utan även för parterna i handelsagenturavtalet, som inte får avtala om avvikelse från bestämmelserna i artikel 17 till men för handelsagenten före avtalstidens utgång (se artikel 19 i direktiv 86/653).

30. Artikel 17 i direktivet, som är resultatet av en kompromiss mellan de skilda synsätt som återspeglades i medlemsstaternas rättsordningar vid antagandet av detta direktiv [14], överlåter emellertid åt medlemsstaterna att välja mellan två lösningar. De kan antingen välja det av tysk praxis inspirerade systemet med gottgörelse, som ska beräknas i enlighet med de kriterier som anges i punkt 2 i denna artikel, eller systemet med skadestånd, liknande det franska systemet, beräknat utifrån de kriterier som anges i punkt 3 i samma artikel. Att dessa ersättningssystem är alternativa i förhållande till varandra har bekräftats av domstolen, som klart har uttalat att artikel 17 i direktivet inte medger att gottgörelse enligt artikel 17.2 kombineras med skadestånd enligt artikel 17.3. [15]

11 — Se dom Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663, punkt 39).

12 — C-215/97, EU:C:1998:189, punkterna 13 och 17 och C-381/98, EU:C:2000:605, punkterna 20 och 23.

13 — Dom Semen (C-348/07, EU:C:2009:195, punkt 14 och 31) och dom Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663, punkt 37).

14 — Se 1996 års rapport, s. 1. För en mer fullständig överblick av medlemsstaternas olika lösningar, se de Theux, A., *Le statut européen de l'agent commercial; Approche critique de droit comparé*, Facultés universitaires Saint-Louis, 1992, särskilt s. 280 och följande sidor.

15 — Dom Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199, punkt 20) och dom Semen (C-348/07, EU:C:2009:195, punkt 15).

31. Jag anser likväl att de harmoniseringsåtgärder som föreskrivs i artikel 17 i direktiv 86/653, som syftar till att utjämna konkurrensvillkoren och säkerställa skyddet för affärsuppgörelser, endast avser att samordna de villkor enligt vilka handelsagenten har rätt till ersättning för den ekonomiska skada som följer direkt av att affärsförhållandet med huvudmannen har upphört och, ytterst, av själva förlusten av kunder.

32. Harmoniseringen av villkoren för handelsagenters ersättning som följer av detta direktiv är med andra ord uttömmande endast i den mån den avser ersättning i form av avgångsvederlag, även kallad kundersättning. Direktivets syfte är inte att reglera samtliga möjligheter till ersättning för skada som handelsagenterna kan ha enligt nationella bestämmelser om utomobligatoriskt skadeståndsansvar eller skadeståndsansvar på grund av avtalsbrott. Handelsagenter vars avtal har sagts upp bibehåller således möjligheten att kräva skadestånd av sina huvudmän i syfte att få ersättning för en annan skada än den som täcks av den kundersättning som avses i artikel 17.2 i direktiv 86/653.

33. Även om det system som införs i artikel 17 i direktivet är bindande och utgör rambestämmelser, ges emellertid inga detaljerade anvisningar om hur ersättningen vid avtalets upphörande ska beräknas. Inom den ram som fastställts genom detta direktiv har medlemsstaterna således ett visst utrymme för skönsmässig bedömning. [16]

34. Detta gäller, enligt min mening, såväl utformningen av de närmare bestämmelserna rörande beräkningen av den gottgörelse som avses i artikel 17.2 i direktiv 86/653, där det i led b endast anges ett maxbelopp, som dess eventuella koppling till ett sådant skadestånd som avses i led c i denna artikel. Såsom kommissionen har påpekat i 1996 års rapport, reglerar artikel 17.2 c i direktiv 86/653 de fall då handelsagenten enligt den nationella lagstiftningen har rätt till skadestånd när avtal brutits eller vid underlåtelse att iaktta den uppsägningstid som anges i detta direktiv.

35. Såsom har framhållits [17], är den gottgörelse som avses i artikel 17.2 i direktiv 86/653 väsentligen att betrakta som ett vederlag ur handelsagentens synvinkel. Det följer nämligen av de villkor för beviljande av gottgörelse som anges i direktiv 86/653 (handelsagenten ska ha skaffat nya kunder eller i betydande omfattning ökat affärsvolymen med befintliga kunder, bidragit till att huvudmannen får ansenliga fördelar efter agenturavtalets upphörande och det får inte föreligga någon sådan omständighet som enligt artikel 18 i direktivet medför att handelsagentens rätt till gottgörelse bortfaller), att denna gottgörelse – ofta kallad kundersättning – framför allt syftar till att ge handelsagenten ersättning för utfört arbete, i den mån huvudmannen fortsätter att dra ekonomiska fördelar av detta arbete även efter det att avtalet har upphört att gälla. Samtidigt syftar denna bestämmelse till att förhindra otillbörlig vinst eller opportunistiska beteenden i samband med att avtalet upphör. Om det inte fanns en skyldighet att betala gottgörelse efter det att avtalet upphört att gälla skulle huvudmannen – utan att vara skyldig att betala något som helst vederlag till handelsagenten – kunna fortsätta att dra fördel av det mervärde som handelsagenten i någon mån bidragit med i sin verksamhet.

36. Rätten till gottgörelse, såsom den utformats i direktiv 86/653, täcker således inte samtliga de skador som handelsagenten åsamkas när dennes affärsförbindelser med huvudmannen upphör, utan endast de som följer direkt av vederbörandes förlust av kunder.

16 — Dom Ingmar (C-381/98, EU:C:2000:605, punkt 21), dom Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199, punkterna 34 och 35), dom Semen (C-348/07, EU:C:2009:195, punkt 18), och dom Unamar (C-184/12, EU:C:2013:663, punkt 40).

17 — Se, i synnerhet, generaladvokaten Poiares Maduros förslag till avgörande i målet Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2005:641, punkterna 14–19), och generaladvokaten Bots förslag till avgörande i målet Volvo Car Germany (C-203/09, EU:C:2010:315, punkt 50).

37. Det har sålunda påpekats att systemet med skadestånd som avses i artikel 17.3 i detta direktiv, som inte uteslutande är knutet till förlusten av kunder och avseende vilket det inte anges någon beloppsgräns, omfattar samtliga de skador som handelsagenten tillfogats och kan i vissa avseenden framstå som mer förmånligt för denne. [18]

38. Jag anser följaktligen att det maxbelopp som anges i artikel 17.2 b i direktiv 86/653, nämligen en årsersättning, endast begränsar storleken på kundersättningen och inte på skadeståndet, och att detta skadestånd ska avse en annan skada. Det kan alltså inte uteslutas att handelsagenten, såsom det föreskrivs i artikel 17.2 c i detta direktiv, utöver detta vederlag kan göra gällande en rätt till skadedestånd för en separat skada. Även om det inte är möjligt att kombinera två förfaranden som båda syftar till ersättning för den skada som förlusten av kunder har medfört, måste det medges att två förfaranden som avser ersättning för skilda skador kan kombineras.

39. Det förefaller dessutom framgå tämligen klart av lydelsen av och systematiken i artikel 17 i direktiv 86/653, att talan om skadestånd som anges i artikel 17.2 c i nämnda direktiv betraktas som ett möjligt komplement till beviljandet av en gottgörelse och det maxbelopp för avgångsvederlaget som föreskrivs i artikel 17.2 b är därför inte tillämpligt på detta skadestånd. Såsom Quenon har påpekat framgår det av förarbetena till detta direktiv att unionslagstiftaren till sist valde att inte behålla den del i kommissionens ursprungliga förslag som förutsåg ett absolut tak för ersättningen. [19]

40. Det följer dessutom av rättspraxis att när medlemsstaterna väljer ett av de två alternativ som anges i denna artikel 17, måste avgångsvederlaget vara detsamma som eller högre än det som följer vid tillämpning av artikel 17.2. [20] Användningen av orden ”högre än” visar att den harmonisering som genomförs genom detta direktiv är minimal och att medlemsstaterna således har möjlighet att utöver den specifika ersättning som anges i denna bestämmelse föreskriva en möjlighet att yrka skadestånd i enlighet med artikel 17.2 c. [21]

41. Detta skulle bland annat vara fallet när handelsagenten – oberoende av den ersättning som vederbörande har rätt till enligt agenturavtalet i egentlig mening och som han eller hon erhållit för att ha skaffat nya kunder eller för att ha konsoliderat huvudmannens befintliga kundunderlag samt för att kompensera för förlusten av framtida intäkter till följd av att kunder förloras – anser sig ha lidit en specifik skada som sammanfaller med att avtalets brutits. Artikel 17 utgör inte hinder för att handelsagenten gentemot huvudmannen gör gällande kompletterande ersättning i syfte att få kompensation för den materiella eller ideella skada som går utöver rätten till avgångsvederlag. Som exempel på sådana andra skador som kan ersättas inom ramen för ett yrkande om skadestånd enligt artikel 17.3 c i direktiv 86/653, har angetts icke avskrivna investeringskostnader, förfallna uppsägningsersättningar åt uppsagd personal, eller kostnader förknippade med hyres- eller leasingkontrakt. [22]

18 — Se, bland annat, Gardiner, C., ”Compensation commercial agents under the Commercial Agents Directive – Uncertainty continues”, Commercial Law Practioner, 2006, 8, s. 195.

19 — Se artiklarna 28, 30 och 31 i förslaget till rådets direktiv om samordning av medlemsstaternas lagar rörande (självständiga) handelsagenter, vilket framlades för rådet av kommissionen den 17 december 1976 (EGT C 13, 1977, s. 2).

20 — Dom Honyvem Informazioni Commerciali (C-465/04, EU:C:2006:199, punkt 32).

21 — Såsom jag angett i mitt förslag till avgörande i målet Unamar (C-184/12, EU:C:2013:301, punkt 52), har den mekanism som anges i direktiv 86/653 till syfte att säkerställa att handelsagenten åtnjuter ett minimiskydd och utgör inte hinder för medlemsstaternas möjlighet att i sina lagstiftningar föreskriva ytterligare ersättning.

22 — Crahay, P., «La rupture du contrat d’agence commerciale», *Les dossiers du Journal des tribunaux*, nr 65, Larcier 2008.

42. Så verkar även vara fallet i det nationella målet, där den plötsliga uppsägningen av det bankagenturavtal som hade ingåtts mellan Quenon och svarandebolagen i praktiken innebar att Quenon inte heller kunde fullgöra försäkringsagenturavtalet. Den skada som Quenon gör gällande kan ses som att bolaget inte enbart söker ersättning för den skada som var en direkt följd av att bankagenturavtalet bröts och förlusten av framtida intäkter, utan att bolaget även söker ersättning för den indirekta skada som bestod i att det var omöjligt att fullgöra försäkringsagenturavtalet och de följdskador som icke iakttagandet av uppsägningstiden medförde.

43. Jag vill emellertid tydliggöra att en talan med stöd av artikel 17.2 c i direktiv 86/653 inte får leda till att den i rättspraxis fastslagna regeln om att ersättningstyperna inte kan kombineras kringgås, eftersom det då skulle uppstå en situation där handelsagenten skulle bli ekonomiskt överkompenserad vilket skulle strida mot de målsättningar som eftersträvas med detta direktiv. Vidare måste den påstådda skada som avses med denna talan vara tydligt skild från den skada som täcks av gottgörelsen. Om det skulle godtas att det skadestånd som avses i denna bestämmelse även kunde ersätta förlust av framtida ersättning, skulle detta dessutom innebära att den beloppsgräns för avgångsvederlaget som föreskrivs i direktiv 86/653 åsidosattes.

44. Sammanfattningsvis bör artikel 17 i direktiv 86/653 inte utgöra något hinder för att det i nationell lagstiftning föreskrivs att handelsagenten vid upphörandet av agenturavtalet, utöver en rätt till kundersättning vars belopp inte får överstiga handelsagentens årsersättning, även har rätt till skadestånd som täcker den faktiska omfattningen av skadan i den mån den inte täcks av denna kundersättning.

45. Vad gäller frågan huruvida skadeståndet i kombination med kundersättningen, får överstiga det maxbelopp som fastställs i artikel 17.2 b i direktivet, framstår det för mig som relativt klart att det tak som anges i denna bestämmelse endast avser kundersättningen och inte utgör någon gräns för den kompletterande ersättningen, som har ett annat syfte än kundersättningen. Eftersom detta yrkande avser en skada som är skild från den som täcks av kundersättningen, kan det inte uteslutas att det totala belopp som handelsagenten erhåller överstiger denna beloppsgräns.

46. Mot bakgrund av dessa överväganden föreslår jag att domstolen besvarar den första frågan på följande sätt: Artikel 17 i direktiv 86/653 ska tolkas så, att den inte utgör hinder för en nationell lagstiftning som föreskriver att en handelsagent när ett agenturavtal har upphört har rätt till en kundersättning vars belopp inte får överskrida ett belopp motsvarande ett års ersättning och, om denna ersättning inte täcker hela den faktiska skadan, rätt till skadestånd.

2. Den andra aspekten (den andra och den tredje frågan): Huruvida det finns ett krav på vållande och typ av vållande för utdömande av skadestånd

47. Genom sin andra fråga önskar den hänskjutande domstolen få klarhet i huruvida det inom ramen för en talan om skadestånd enligt artikel 17.2 c i direktiv 86/653 krävs att det kan visas dels att huvudmannen varit vållande och att detta har ett orsakssamband med den åberopade skadan, dels att det rör sig om en skada som är skild från den som gottgörs med den schablonmässiga kundersättningen.

48. Svaret på denna fråga framstår för mig som tämligen klart. Såsom har framhållits av Quenon, den belgiska regeringen, den tyska regeringen samt av kommissionen, innehåller detta direktiv inte någon precisering av vilken typ av skadeståndsansvar som är tillämpligt med avseende på en skadeståndstalan som en handelsagent väckt med stöd av artikel 17.2 c i direktiv 86/653.

49. Med förbehåll för iakttagandet av likvärdighetsprincipen och effektivitetsprincipen är medlemsstaterna således fria att avgöra, inom den ram som fastställs i detta direktiv, vilka villkor som ska vara uppfyllda vad gäller en skadeståndstalan. Sådana villkor kan avse frågan om krav på vållande och om detta ska vara grovt eller inte och frågan hur omfattande skadan måste vara.

50. Såsom jag redan har påpekat måste däremot den skada som görs gällande på denna grund, med hänsyn till att de två alternativ som föreskrivs i direktivet inte får kombineras, vara en annan än den skada som följer direkt av att ett agenturavtal brutits och som redan täcks av kundersättningen.

51. Genom sin tredje fråga önskar den hänskjutande domstolen få klarhet i arten och graden av det vållande som krävs för en talan om skadestånd som väckts med stöd av artikel 17.2 c i direktiv 86/653.

52. Mot bakgrund av svaret på den första frågan saknas anledning att besvara den tredje frågan.

IV – **Förslag till avgörande**

53. Mot bakgrund av samtliga dessa överväganden föreslår jag att domstolen ska besvara de tolkningsfrågor som Cour d'appel de Bruxelles har ställt på följande sätt:

Artikel 17 i rådets direktiv 86/653/EEG av den 18 december 1986 om samordning av medlemsstaternas lagar rörande självständiga handelsagenter, utgör inte hinder för en nationell lagstiftning som föreskriver att en handelsagent när ett avtal har upphört har rätt till kundersättning vars belopp inte får överskrida ett belopp motsvarande ett års ersättning och, om denna ersättning inte täcker hela den faktiska skadan, rätt till skadestånd.

Artikel 17.2 c i direktiv 86/653 ska tolkas så, att det för utdömande av skadestånd som komplement till kundersättningen krävs att det föreligger en skada som är skild från den skada som ersatts genom kundersättningen, men däremot inte att det förekommit vållande från huvudmannens sida i form av avtalsbrott eller oaktsamhet som har ett orsakssamband med den åberopade skadan.